

**УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНА
ЖУРНАЛІСТИКА: ВІД НАЦІОНАЛЬНОГО
ОСВІДОМЛЕННЯ НАРОДУ – ДО ТВОРЕННЯ
НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ (XIX СТ. – 1914Р.)**

Розглядається становлення української національно-патріотичної журналістики, розширення її мережі, простежується роль преси у житті нації, вплив на еволюцію громадської думки, розкриваються основні тематичні напрями газетних публікацій.

Після розгрому московським військом Запорізької Січі і скасування Гетьманщини, політика російського самодержавства була спрямована на те, аби українство “розчинилося” в російському морі. На жаль, до цього досить байдуже поставилася українська еліта.

Ситуація принципово змінилася на початку XIX ст., коли в результаті поділів Речі Посполитої до складу Російської імперії увійшли землі Правобережжя з польською або міцно колонізованою українською шляхтою. У цей час в європейській культурі утверджується романтизм з його зацікавленням національною проблематикою і народною культурою.

У середовищі польської шляхти романтизм стає своєрідною панівною ідеологією, отримує могутнє художнє втілення, а польське посередництво відіграє провідну роль в поширенні романтизму в Росії. Козацтво і його фольклор стають об’єктом зацікавлення, своєрідною модою серед поетів, письменників, етнографів. Зрештою, не всі, хто почав досліджувати і оспівувати українську культуру, етнографію були українцями. Наприклад, першу збірку “малороссийских песен” видав 1819 р. в Петербурзі грузинський князь Цертельов [11, 49]. Чимало спричинилися до вивчення української народної культури й польські діячі. Так, в Росії у першій половині XIX ст. українська тематика викликала інтерес і симпатію серед інтелігенції.

Усе це призвело до того, що саме в польському українофільстві уже в 30-х рр. починають чітко звучати політичні мотиви. Інтерес до України польських ідеологів, особливо із числа емігрантів після поразки повстання 1830-1831 рр., передусім був пов'язаний з пошуком потенційних союзників для боротьби проти Російської імперії як тюрми народів. І.Лисяк-Рудницький, автор біографічних нарисів про трьох визначних ідеологів польського українофільства, які починали свою діяльність в кінці 30-х – початку 40-х рр., – Іполита (Володимира) Терлецького, Михайла Чайковського і Франтішека Духинського – відзначав, що поляки-українофіли і українці польського походження, межа між якими була дуже непомітною, зробили суттєвий внесок в створення нової України. Їхній вплив допоміг українському відродженню перебороти рівень аполітичного культурного регіоналізму і посилити його антиросійську боєвитість [9, 276].

Відтак у 40-і роки серед української молоді національні політичні мотиви набувають усе більшої цінності. Особливо спричинилися до цього твори Т.Г.Шевченка. Саме політичні ідеї, пропеговані у його творах, стали неписаною програмою для членів Кирило-Мефодіївського товариства, діяльність якого “спричинилася до перетворення українофільства в національну ідеологію” [5, 44].

Діяльність товариства викликала стурбованість самодержавства, яке боялося, що “малоросіяни ніяк не можуть забути ні своєї Гетьманщини, ні своєї козацької вольності, ні своїх прав, які вони втратили” [7, 309], і щоб вони швидше забули про свою славу минувшину перший удар завдали українській мові. Зокрема, уже 1859 р. в Росії було видано урядовий циркуляр, згідно з яким визначалося, “щоб твори малоросійським нарiччям повинні... друкуватися не інакше, як російськими буквами” [8, 29]. Такі розпорядження повинні були переконати всіх у тезі, висловленій В.Белінським: “...Тепер уже немає малоросійської мови, а є обласний малоросійський діалект, як є білоруський, сибірський та інші подібні їм обласні діалекти... Літературна мова малоросіян повинна бути мовою їх освіченого суспільства – мовою російською” [2, 177, 330]. За цих умов не залишалося надій на створення українського часопису, а без нього вести цілеспрямовану пропаганду українства було неможливо.

І усе ж на початку 60-х рр. почалися пошуки шляхів для заснування українського часопису. У 1858 р. плани створення часопису стали предметом гострої полеміки П.Куліша із слов'янофілом С.Аксаковим. В одному з листів до свого адресата П.Куліш писав: "...Свободи слова ми, Малоросіяни, позбавлені більше, ніж будь-яка народність в Російській імперії... Ми маємо проти себе не одне правительство, але й вапу громадську думку. Ми маємо проти себе навіть власних земляків-недоумків... Ми не вимагаємо від правительства і вашого суспільства неможливого поки-що, але ми бережемо заповідь свободи нашого самостійного розвитку" [1, 1-2].

З цього листа М.Куліш постає як переконаний український націоналіст-сепаратист, який чітко визначає Москву і російську культуру як "чужі", а кінцеву мету вбачає у відокремленні України. Зрозуміло, таку позицію відстоював би і заснований ним часопис. Тому клопотання М.Куліша про дозвіл на видання українського часопису не лише за мовою, але й за національною сутністю було урядом відхилено. Однак, як зазначав згодом сам П.Куліш, у виданні часопису "міністр відмовив, і відмовив власне мені, не заперечуючи проти ідеї журналу" [1, 14]. Коли ж через рік цю ідею вдався реалізувати родич П.Куліша В.Білозерський, урядові не залишалось нічого іншого, як дозволити видання журналу. Так, у січні 1861 р., вийшов перший номер журналу, який схвально зустріло українське суспільство, про що, зокрема, йдеться в листі А.Кониського з Полтави до П.Куліша: "19 лютого 1861 р. (у день проголошення маніфесту про відміну кріпосного права. – В.Г.) наше невелике товариство зробило обід, під час якого ... тост був за здоров'я Українських письменників і за "Основу"... Бог дасть і на нашій вулиці буде свято!" [1, 13в.].

У центрі уваги публіцистів "Основи" (незважаючи на те, що публікації на його сторінках подавалися як українською, так і російською мовами), було питання про українську мову, зокрема її використання у навчальному процесі. Цій проблемі присвятили свої статті П.Житецький ("Русский патриотизм. Ответ "Дню"), П.Чубинський ("Два слова о сельском училище вообще и об училище для сельских учителей"), М.Костомаров ("Дві руські народності") та ін.

Про значення, яке приділяла редакція мовному питанню, свідчить лист М.Костомарова до українських мовознавців, у якому він радить "...написати велику, наукову, філологічну працю, де показати, що південноросійський діалект є самобутньою мовою, а не неорганічною сумішю російської і польської. Це необхідно, від цього залежить наша справа" [6, 70].

Хоча через несприятливі фінансові проблеми, не проіснувавши і двох років, журнал перестав виходити, однак він усе ж залишив помітний слід в українській суспільно-політичній думці. Певним чином саме завдяки його діяльності українці повірили у свої сили, у здатність видавати національні часописи і, окрім того, пробудилися до активного політичного життя інші верстви народу, по містах почали створюватися чисельні громади. Це піднесення народу не могли зломити навіть такі закони, як Валувєвський циркуляр 1863р. та Емський указ 1876 р.

Навесні 1897 р. у Києві утворилася таємна організація, яка стала основою майбутньої Загальноукраїнської безпартійної організації [11, 24], а через рік її філії уже існували у 22 містах України і об'єднували сотні українських лікарів, учителів, студентську молодь. Інтереси новоствореної української партії пропагував часопис "Киевская старина". І хоча Загальна безпартійна українська організація займалася тими ж культурницькими справами, що і її попередники українофіли, однак культурництво це було вже не гуртківством, замкненим у собі, а орієнтувалося на маси інтелігенції та напівінтелігенції, особливо сільської, тісно пов'язаної з народом. Цьому сприяло і створення її членами видавництва "Вік", яке видавало популярні книги для найширших народних мас. Так завдяки діяльності цієї організації українська книжка почала "топтати стежку і під сільську стріху, і в господу інтелігентних людей" [4, 282].

Однак в українському суспільстві усе голосніше лунали заклики про необхідність скасувати заборону на друк українського слова. Такі петиції приймалися на різних зборах, надсилалися до різних урядових структур. Зрештою, 1904 р. голова кабінету міністрів С.Вітте запевнив, що обмеження на український друк будуть скасовані [10, 292].

Між тим, єдиним виданням, якому з кінця 90-х рр. минулого століття дозволяли друкувати українською мовою повісті і драми, був російськомовний журнал "Киевская старина". Та й це не проходило для редакції завжди гладко, оскільки цензура не втрачала нагоди, аби зменшити роль часопису в українському національному відродженні. І все ж цей місячник, особливо за період редагування В.Науменка, став помітним політичним явищем в розвитку національної культури. Використовуючи езопівську мову, приховані форми пропаганди, науковці та публіцисти зуміли, як це і обіцяла редакція у зверненні до читачів, надрукованому в одному з перших номерів, "наблизити старину до розуміння сучасного читача і висвітлити нинішнє за допомогою історичного висвітлення минулих доль півдня Росії", а історичні нариси про ватажків українського визвольного руху, про гетьманів, діячів науки та культури – І.Мазепу, П.Могилу, П.Куліша та ін. викликали у читачів роздуми про можливість і необхідність розвивати власну національну культуру та пресу, активно включатися до політичного життя.

З утворенням українських політичних партій потреба в часописах відчувається ще гостріше. Коли ж партії, особливо на початках своєї діяльності, не встигають заснувати власний часопис, видають брошури чи неперіодичні журнали. Так, створена у Харкові 1900 р. Революційна українська партія (РУП) згодом виклала свою програму у брошурі під красномовною назвою "Самостійна Україна", автором якої вважають адвоката М.Міхновського.

У "Самостійній Україні" стверджується існування боротьби між нацією пригнобленою, "зрабованою", і нацією-гнобителем, критично оцінюється суть Переяславської угоди 1654 р., лунають й інші гасла політичного плану: "Одна єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Сяну аж по Кавказ"; "Усі, хто на цілій Україні не за нас, ті проти нас. Україна для українців, і доки хоч один ворог-чужинець липиться на нашій території, ми не маємо права покласти оружжя..." [13, 68].

З 1901 р., не маючи можливості через урядові заборони на друк українською мовою, РУП налагоджує у Львові видання своїх періодичних органів – журналів "Селянин" та "Гасло".

Випускали свої друковані органи і друкували літературу й інші українські партії, але робили це нелегально.

Після царського маніфесту 17 жовтня 1905 р. в Лубнах на Полтавщині почала виходити перша на Наддніпрянщині легальна газета "Хлібороб", яка була розрахована передусім на селян і піднімала не стільки економічні проблеми відродження українського села, а й проводила серед своїх читачів курс на боротьбу за національне визволення, у неприхованій формі закликала до боротьби за їхні національні права. І хоча вийшло всього п'ять номерів часопису, про його популярність свідчить навіть зростання накладу газети: якщо перший номер побачив світ лише в кількості кількох тисяч примірників, то вже п'ятий майже відразу розійшовся більш як 80000 примірників [3, 65]. Заслуга "Хлібороба" і в тому, що він відкрив нову еру в історії української журналістики і після його появи українська преса уже ніколи, незважаючи на будь-які заборони, не переривала свого родоводу.

Відразу ж після закриття "Хлібороба" його естафету підхопив тижневик "Рідний край", який видавався з грудня 1905 р. у Полтаві за редакцією Г.Коваленка та М.Дмитрієва й певним чином продовжив політичну лінію, започатковану "Самостійною Україною" й "Хліборобом".

Наприкінці 1905 р. В. Леонтович (В.Левенко) домогся дозволу на видання щоденної політичної, економічної та літературної газети "Тромадська думка". Щоправда, українці уже тривалий час очікували задекларованої ними газети "Тромадське слово", однак замість неї отримали дозвіл на видання "Тромадської думки", перший номер якої побачив світ в останній день 1905 р. Відкривався він фейлетоном "Як я перейшов від слова... до думки", суть якого сконденсовано у словах: "Я тепер знаю, що думати не заборонено", а ось висловлювати свої думки, як впливало з фейлетону, ще не дозволялося.

Власних політичних гасел "Тромадська думка" не проголошувала, але знайомила читачів з програмами та діяльністю різних політичних партій – монархістів, конституційних демократів, українських радикалів, соціалістів, причому особливих симпатій до будь-якої з них не висловлювала. Основним лейтмотивом її публікацій було звільнення і об'єднання українського народу, розвиток його

самобутньої культури, реабілітація української мови. Тобто проблеми, які політичний режим вирішував не на користь українства. Саме за це впродовж періоду функціонування "Троградської думки" (а за цей час вийшло 190 номерів) проти редакції було порушено більше 10 судових справ і прийнято властями рішення "за шкідливим напрям газети" припинити її діяльність.

Серед інших часописів, які спричинилися до розитку національної свідомості, варто назвати газети "Народна справа", "Вісти", які видавалися в Одесі у 1906 р., "Добра порада" і "Запоріжжя" (м.Катеринослав), "Слобожанщина" і "Порада" (м.Харків), низку часописів Києва. Однак із 34 друкованих органів, які видавалися в першій половині 1906 р., до кінця року залишилось менше десяти [12, 9].

Помітне місце в історії українського руху займав часопис "Рада", який почав видаватися з вересня 1906 р. за безпосередньою участю С.Петлюри. Це був безпартійний український друкований орган. Його публікації свідчили про зростання національної свідомості не лише серед української молоді, робітників, але й серед селян, які були найбільш гноблені. Так, 18 листопада 1906 р. "Рада" повідомила, що в Роменському повіті у селі Засуллі "шпигові, який видав поліціаям кількох свідомих людей", обурені селяни жорстоко помстилися.

Та якщо це були випадки стихійні, то про зростання політичної свідомості писав, зокрема, С.Єфремов 28 лютого 1907 р. у статті "З нашого життя": "Коли під час виборів до Першої Думи селяни виставили гасло "Землі!" (вірили, що збереться Дума й відразу земельки приріже й полатає ті кривди, які в кожному селі єсть), то вже, коли обирали депутатів до Другої Думи, до гасла "Землі!" цілком свідомо долучили – "і волі!".

В основу таких публікацій лягали повідомлення з місць, які друкувалися без підпису.

Однак після того піку революційних подій 1905-1906 рр., коли реакція знову посилюється, українську пресу очікують нові нелегкі випробовування. Зокрема, в зародку придушуються будь-які спроби видання нових часописів. Так, в Харкові не могла вийти українська робітничка газета "Воля"; наприкінці червня в Холмі "була вбита

не в сповитку газета "Буг". Тут поліція, з'явившись в ніч з 28 на 29 червня до друкарні, забрала рукописи, розкидала складену вже частину номера часопису. І таких випадків було немало. Зрозуміло, через ці урядові перепони українська преса не могла повноцінно розвиватися. Але це не завадило російським шовіністам твердити, що, як писала їхня газета "Киевлянин", "газети на малоросійській мові погано розповсюджуються, незважаючи на всі зусилля українофілів, оскільки народ не розуміє жаргону пп.Грушевських".

Не легше було і українській пресі, яка вже встигла завоювати свою читацьку аудиторію – цензура в усьому шукала "крамолу", аби мати нагоду заборонити видання. Наприклад, майже в кожному номері "Ради" цензори знаходять матеріали, які, на їхню думку, "мають ознаки кримінальних діянь", за що редакцію штрафують на великі грошові суми. Так, було оштрафовано на 100 р. редактора газети В.Павловського за статтю "Ще одне пояснення", надруковану у номері за 10 вересня 1907 р.; на 100 р. – за статтю "Повернення Холмщини" (8 вересня); на такі ж суми він був оштрафований і за статтю "Голодна небезпека і харчові засоби у Київщині" (29 вересня); за фейлетони "Дрібнички" (4 листопада); "З Невських берегів" (28 листопада) та ін. Загалом за неповних п'ять місяців 1907 р. редактор В.Павловський був оштрафований сім разів більш як на 800 рублів.

Однак редакція "Ради" постійно прагне до пошуку нових тем, намагається розробляти їх глибше, шукає нові форми подачі матеріалів. Зокрема, у 1907 р. з її ініціативи розгорілася полеміка з приводу сфер вживання української мови. І це не було лише лінгвістичною проблемою. Адже з огляду на те, що мова є своєрідним синтезом усього національного, мовне питання, як зазначав Ю.Шевельов, "стає питанням політичним, соціальним і культурним" [14, 29].

Вдало вписався в контекст українського журналістського процесу і в політичне життя українства перенесений 1907 р. зі Львова до Києва "Літературно-науковий вісник", який, як задекларував він у своєму першому київському номері, намагався "стати органом всеукраїнського поступового і демократичного руху та життя... стояти на становищі міжпартійним... не сходячи з ґрунту поступово-демократичного українства".

Яскравим поєднанням пропаганди соціал-демократичних ідей українського націоналізму відзначався часопис "Слово", що почав виходити 1907 р. у Києві під опікою С.Петлюри, який не лише був його редактором, але й часто друкував на його сторінках свої журналістсько-публіцистичні твори. Публікації С.Петлюри відзначалися доброю орієнтацією автора в тогочасній політичній ситуації, спробою осмислення мети і стану українства в цілому, за що його не раз штрафували і попереджували про судову відповідальність.

Загалом на кінець 1913 р. серед українських національно-патріотичних видань домінували часописи "Рада" – єдина українськомовна щоденна газета, яка розповсюджувалася накладом у 4 тис. прим., таким же накладом тричі на тиждень виходив "Рідний край"; "Світова зірниця" мала тираж 800 прим.; "Маяк" – 2 тисячі; двотижневик "Рілля" – 1020; місячник "Літературно-науковий вісник" – 2200; "Українська хата" – 600; "Сяйво" – 1000; "Молода Україна" – 450; "Світло" – 800; "Дзвін" – 900 примірників.

Незважаючи на такий порівняно невеликий наклад українських часописів і короткий період їх існування, усе ж ці часописи залишили помітний слід в українській культурі, у розвитку політичної та економічної думки, сприяли консолідації української нації. Безумовно місце належить пресі і у виробленні норм української літературної мови, розвитку її стилів, формуванні нових публіцистичних жанрів, однак найголовніше, що саме за її допомогою українство відчуло себе нацією, політично пробудилося до нового самостійного життя.

I. Государственный архив Российской Федерации в Москве. – Ф. 109, оп. 1, уд. сбер. 1762.

II. Центральний державний історичний архів у Києві. – Ф. 274 (Матеріали Київського жандармського управління), оп.1, спр. 536.

1. Бернштейн М.Д. Журнал "Основа" і український літературний процес кінця 50 – 60-х років XIX ст. – К.: АН УРСР, 1959. – 216с.

2. Белинский В.Г. Полное собрание сочинений. – Т. 5. – М.: АН СССР, 1954. – 863с.

3. Григорієв Н. 25 літ назад // Україна. – Прага, 1931. – 9 січ.

4. Єфремов С. Історія українського письменства. – Т.2. – Київ-Ляйпціг: Б.в., 1919.

5. Зайончковский А. П. Кирилло-Мефодиевское общество (1846 – 1847). – М.: И-во Москов. ун-та, 1959. – 217с.
6. Кирило-Мефодіївське Товариство. – Т.3 /Упорядник О.Франко та ін. – К.: Наукова думка, 1990. – 235с.
7. Кілька записок М.Костомарова з 1859 – 1870 років // Україна. – 1929. – № 10/11. – 307-311.
8. Лизанчук В. Навічно кайдани кували. – Львів: Червона калина, 1995. – 124с.
9. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К.: Либідь, 1994. – 290с.
10. Лотоцький О. Сторінки минулого. – Варшава: Б.в., 1933. – 126с.
11. Пьппин А. История русской этнографии. – Т.3: Этнография малорусская. – Сиб, 1891. – 316с.
12. Україномовна преса Росії в 1905 – 1907 рр.: Анот. покажчик періодичних видань /Уклад. О.І.Сидоренко. – К.: Рад. школа, 1987. – 280с.
13. Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. – Т. 1. – Мюнхен: Б.в., 1983. – 309с.
14. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ ст. (1900 – 1941): Стан і статус. Мюнхен: – Сучасність, 1987. – 300с.

Гутковский В. Украинская национально-патриотическая журналистика: от национального осознания народа – к созиданию независимого государства (XIX ст. – 1914 г.). Рассматривается становление украинской национально-патриотической журналистики, расширение ее сети, исследуется роль печати в жизни нации, влияние на эволюцию общественной мысли, раскрываются основные тематические направления газетных публикаций.

Vasyl Gutkovskiy. Ukrainian national-patriotic journalism: from the national understanding of people – to creation of the independent state (the 19th century – 1914). The Ukrainian patriotic journalism and extension of its network is considered. The author studies the role of press in the life of nation and its influence on the evolution of public thought. In the article the main thematic tendencies of newspaper's publications are shown.